

Πρόγραμμα: "Πρόληψη και αντιμετώπιση της έμφυλης βίας"

Θέμα Εργασίας:

**Γλωσσικός σεξισμός και συμπεριληπτική γλώσσα:
η περίπτωση του θηλυκού γένους στην ελληνική γλώσσα**

Αθανασίου Ελευθερία

Αθήνα, Μάρτιος 2022

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	2
1. Εισαγωγή	3
2. Φύλο, γραμματικό γένος, σεξισμός και γλωσσικός σεξισμός	4
2.1 Διάκριση βιολογικού και κοινωνικού φύλου	4
2.2 Σεξισμός	5
2.3 Γλωσσικός σεξισμός στην ελληνική γλώσσα	6
3. Προτάσεις σχετικά με την υπέρβαση του γλωσσικού σεξισμού	11
4. Συμπεράσματα	11
Βιβλιογραφία	13

1. Εισαγωγή

Σήμερα η φράση «ισότητα των φύλων» χρησιμοποιείται κατά κόρον στην ελληνική -αλλά και όχι μόνο- κοινωνία, καθώς η ισότητα μεταξύ των φύλων θεωρείται κεκτημένο δικαίωμα. Ωστόσο, η καθημερινή ζωή γυναικών και ανδρών επηρεάζεται από βαθιά παγιωμένες απόψεις που κατηγοριοποιούν τις συμπεριφορές, τις αντιδράσεις και τις δραστηριότητες σε γυναικείες και ανδρικές. Οι παγιωμένες αυτές στερεοτυπικές απόψεις, που σχετίζονται με τη διάκριση των ανθρώπων αποκλειστικά βάσει φύλου, αποτελούν σεξιστικές αντιλήψεις και η επιρροή που ασκούν καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή κάθε γυναίκας και κάθε άνδρα (Μελέτη, 2015: 163).

Διακρίσεις ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες υφίστανται και στη γλώσσα. Η γλώσσα αποτελεί ένα σύστημα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, το οποίο, όμως, αντανακλά τις πεποιθήσεις, τις νοοτροπίες και τις αξίες της εκάστοτε κοινωνίας και εποχής. Οι αξίες και οι αντιλήψεις αυτές μεταφέρονται από γενιά σε γενιά μέσω του γλωσσικού συστήματος (Litosseliti, 2006: 13). Από τη στιγμή που σε μία κοινωνία υπάρχουν στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα φύλα, αυτό εγγράφεται και στη γλώσσα με διάφορους τρόπους. Κατά συνέπεια, έχουμε χρήση της γλώσσας με τρόπο που οδηγεί στην υποτίμηση μιας ομάδας ανθρώπων με βάση το φύλο τους και μόνο, κάτι που ονομάζεται γλωσσικός σεξισμός. Το φύλο που υποτιμάται και υποβαθμίζεται -ως επί το πλείστον- είναι το γυναικείο (Πηλαβάκη, 2016: 8).

Το φύλο διακρίνεται σε βιολογικό (sex) και σε κοινωνικό (gender). Το βιολογικό φύλο αφορά σε διαφοροποίηση των ανθρώπων βάσει των βιολογικών και των ανατομικών τους χαρακτηριστικών. Από την άλλη πλευρά, το κοινωνικό φύλο αφορά σε διαφοροποίηση των ανθρώπων βάσει κοινωνικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών, στα οποία συμπεριλαμβάνεται η ομιλία και, εν γένει, η χρήση της γλώσσας (Holmes, 2016: 200).

Ένα ζήτημα που βρίσκεται πάντοτε στο προσκήνιο της Γλωσσολογίας είναι η σχέση γλώσσας και φύλου. Το ενδιαφέρον για τη μελέτη της σχέσης αυτής και των κοινωνικών της προεκτάσεων έχει οδηγήσει πολλές/πολλούς γλωσσολόγους στη διεξαγωγή πλήθους ερευνών σχετικών με τη χρήση της γλώσσας από γυναίκες και άνδρες, καθώς και την επικοινωνιακή ικανότητα του κάθε φύλου. Σε διεθνές επίπεδο οι έρευνες ξεκίνησαν αρκετά νωρίτερα σε σχέση με την Ελλάδα.

2. Φύλο, γραμματικό γένος, σεξισμός και γλωσσικός σεξισμός

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται αναφορά και ανάλυση των όρων φύλο, γραμματικό γένος, σεξισμός και γλωσσικός σεξισμός.

2.1 Διάκριση βιολογικού και κοινωνικού φύλου

Το βιολογικό φύλο (sex) των ανθρώπων σχετίζεται με βιολογικές/ανατομικές διαφορές, καθώς επίσης και με διαφορετικά χρωμοσώματα μεταξύ γυναικών και ανδρών (XX για τις γυναίκες, XY για τους άντρες). Είναι, δηλαδή, γενετικά καθορισμένο, ώστε να διαχωρίζονται τα φύλα σε θηλυκό και αρσενικό κατά τη γέννηση. Μέχρι πρόσφατα η επιστήμη της Βιολογίας παρείχε εξηγήσεις και για τις κοινωνικές πτυχές του βιολογικού φύλου. Ωστόσο, πλέον έχει συντελεστεί η «αποβιολογικοποίηση» των Κοινωνικών Επιστημών αλλά και της Γλωσσολογίας, αφού έχει εισαχθεί πια η έννοια του κοινωνικού φύλου στις επιστήμες αυτές (Γκασούκα & Γεωργαλίδου, 2018: 15).

Το κοινωνικό φύλο (gender) σχετίζεται αλλά συγχρόνως διαφοροποιείται από το βιολογικό φύλο. Αποτελεί, στην ουσία, την κοινωνική συγκρότηση του βιολογικού φύλου και σχετίζεται με κοινωνικές, πολιτισμικές, ιστορικές και ψυχολογικές παραμέτρους (Jule, 2008: 4-5· Μακρή-Τσιλιπάκου, 2004: 5· Παπαταξιάρχης, 1997: 201).

Ο κοινωνικός χαρακτήρας και προσδιορισμός του κοινωνικού φύλου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μέσω αυτού συγκροτούνται έμφυλες ταυτότητες, οπότε αυτόματα υφίστανται και έμφυλες διακρίσεις μεταξύ γυναικών και ανδρών. Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται το φύλο τους ή την προβολή του φύλου τους αποτελεί την ταυτότητα του κοινωνικού ρόλου του φύλου (Αρχάκης & Τσάκωνα, 2011: 22· Παυλίδου, [2002] 2006: 35).

Η κατασκευή ταυτοτήτων μπορεί να γίνει και μέσω του λόγου και πιο συγκεκριμένα μέσω των γλωσσικών επιλογών στις οποίες προβαίνουν οι ομιλήτριες/ομιλητές κάθε φορά. Συνήθως, στον λόγο κάθε ομιλήτριας/ομιλητή είναι φανερή η προβαλλόμενη ή δημιουργούμενη ταυτότητά της/του εξαιτίας των γλωσσικών της/του επιλογών (Γούτσος, 2013: 199). Οι γλωσσικές επιλογές, η χρήση της γλώσσας και η επικοινωνιακή ικανότητα γυναικών και ανδρών, όμως, διαφέρουν μεταξύ τους, όπως και η γενικότερη γλωσσική συμπεριφορά των φύλων (Holmes, 2016: 204).

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η εκάστοτε κοινωνία και εποχή επιβάλλει τα κοινωνικά της «πρέπει» στα φύλα, καθορίζει τις υποχρεώσεις τους και το κοινωνικό προφίλ που οφείλει να έχει κάθε φύλο, κατασκευάζει και αποδίδει διακριτούς στερεοτυπικούς κοινωνικούς ρόλους για γυναίκες και άνδρες και προσδοκά συγκεκριμένες επιλογές, συμπεριφορές και αντιδράσεις από εκείνες και εκείνους. Μάλιστα, οποιαδήποτε απόκλιση από το κοινωνικά αναμενόμενο του ενός φύλου μπορεί να θεωρηθεί ως μετατόπισης προς το κοινωνικά αναμενόμενο του άλλου φύλου. Σύμφωνα με τον Lips (1998) (όπως αναφέρεται στο Μαλτέζου &

Κουλαουζίδης, 2020: 93) η άρση της κανονικότητας του φύλου θεωρείται συμπεριφορά που αποκλίνει κοινωνικά.

2.2 Σεξισμός

Οι άνθρωποι από μικρή ηλικία κοινωνικοποιούνται με βάση τις κυρίαρχες απόψεις της εκάστοτε κοινωνίας. Εκπαιδεύονται διαρκώς -είτε συνειδητά είτε μη- από διάφορους φορείς (οικογένεια, σχολείο, ΜΜΕ κ.ά.) πάνω στο τι είναι “σωστό” και τι “λάθος” σε όλους τους τομείς της ζωής τους και διοχετεύονται με στερεότυπα (Παπαζαχαρίου, Φτερνιάτη, Αρχάκης & Τσάμη, 2016: 339). Όσον αφορά στο ζήτημα των φύλων, η κοινωνία στηριζόμενη στα έμφυλα στερεότυπα διδάσκει στους ανθρώπους πώς πρέπει να σκέφτονται, να δρουν και να συμπεριφέρονται με γνώμονα το φύλο των ανθρώπων. Συνέπεια αυτού είναι η δημιουργία έμφυλων ανισοτήτων και ασύμμετρων σχέσεων μεταξύ γυναικών και ανδρών (Papadakis, 2018).

Σεξισμός είναι το σύνολο των αρνητικών γενικεύσεων, των στερεοτυπικών πεποιθήσεων και των πρακτικών διάκρισης και κατάταξης των ανθρώπων μόνο βάσει του φύλου τους και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα ατομικά στοιχεία της καθεμίας/του καθενός (Αρχάκης & Κονδύλη, 2004: 152· Μοσχοβάκου & Χατζηαντωνίου, 2018: 16· Τσοκαλίδου, 1996: 16). Βασίζεται στη δυϊστική ιδεολογία για τα φύλα (διαχωρισμός των φύλων σε θηλυκό και αρσενικό) από την οποία προκύπτουν αυθαίρετες κατηγοριοποιήσεις για τις γυναίκες και τους άνδρες (Γαλανού, 2014: 38). Ο όρος σεξισμός δημιουργήθηκε κατ’ αναλογία του όρου ρατσισμός και για τον λόγο αυτό πολλές φορές αποδίδεται και με τον όρο σεξουαλικός ρατσισμός (Litosseliti, 2006: 13· Τσοκαλίδου, 1996: 16). Η προέλευση του όρου σεξισμός είναι η λατινική λέξη *sexus* που σημαίνει φύλο και η κατάληξη -ισμός (Πηλαβάκη, 2016: 8).

Ο σεξισμός οφείλεται στην ύπαρξη της αντίληψης ότι το ένα φύλο είναι ανώτερο από το άλλο εξαιτίας των βιολογικών τους διαφορών. Η θεωρητική αυτή ανωτερότητα, η οποία στην ουσία είναι αβάσιμη, δημιουργεί ανισότητα και εξουσιαστικές σχέσεις μεταξύ των φύλων (Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020: 93· Πηλαβάκη, 2016: 8). Το φύλο το οποίο βιώνει αυτή την ανισότητα πιο συχνά και πιο έντονα και θεωρείται υποδεέστερο του άλλου είναι το γυναικείο (Μελέτη, 2015: 157).

Ο λόγος για τον οποίο το γυναικείο φύλο είναι αυτό που υποβαθμίζεται συχνότερα σε σχέση με το ανδρικό και δεν συμβαίνει το αντίθετο είναι η πατριαρχική δομή των κοινωνιών. Η Ελλάδα είναι μία χώρα βασισμένη στο πατριαρχικό μοντέλο με έντονες έμφυλες στερεοτυπικές αντιλήψεις, επομένως στοιχεία σεξισμού συναντώνται ακόμη και σήμερα στην ελληνική κοινωνία, πράγμα που δεν αρμόζει στη σύγχρονη εποχή (Γκασούκα & Γεωργαλίδου, 2018: 12· Πηλαβάκη, 2016: 3).

Ο σεξισμός, λοιπόν, αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα το οποίο εκδηλώνεται σχεδόν σε όλους τους τομείς της ζωής. Έτσι μπορεί να εντοπιστεί στο σπίτι και την οικογένεια, στον χώρο εργασίας, στην εκπαίδευση, στη γλώσσα (γλωσσικός σεξισμός), στον χώρο εργασίας, στη δημόσια ζωή, στην επιστήμη, στη θρησκεία και αλλού (Πηλαβάκη, 2016: 11-14). Οι μορφές που δύναται να λάβει ο σεξισμός είναι κατά βάση τρεις (Μοσχοβάκου & Χατζηαντωνίου, 2018: 16-17):

- ο έκδηλος σεξισμός, ο οποίος αφορά σε προφανή περιστατικά υποτίμησης των γυναικών,
- ο συγκαλυμμένος σεξισμός, ο οποίος αφορά σε περιστατικά υποβιβασμού των γυναικών που μεν αναγνωρίζονται, όμως, σκόπιμα δεν αποκαλύπτονται και τέλος
- ο λανθάνων σεξισμός, ο οποίος αφορά σε περιστατικά υποτίμησης των γυναικών από άτομα που θεωρούν τη συμπεριφορά τους φυσιολογική λόγω των έμφυλων στερεοτύπων με τα οποία έχουν ανατραφεί· αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι δεν αποτελεί μία εξίσου επικίνδυνη μορφή σεξισμού.

2.3 Γλωσσικός σεξισμός στην ελληνική γλώσσα

Σε περιπτώσεις όπου οι έμφυλες διακρίσεις αντικατοπτρίζονται στον λόγο και τη γλώσσα, εν γένει, αναπτύσσεται ο γλωσσικός σεξισμός, ο οποίος αποτελεί μία από τις πιο διαδεδομένες εκφάνσεις του σεξισμού (Γκασούκα & Γεωργαλλίδου, 2018: 12, 18·Μπρεγιάννη, 2018). Μέσω του γλωσσικού σεξισμού διαφαίνεται η υποτίμηση του ενός εκ των δύο φύλων μέσα από τη γλωσσική χρήση και συμπεριφορά. Το φύλο το οποίο υποβαθμίζεται πιο συχνά και με περισσότερους τρόπους είναι -όπως και στην περίπτωση του σεξισμού- το γυναικείο (Μοσχοβάκου & Χατζηαντωνίου, 2018: 17).

Η σχέση φύλου και γλώσσας είναι ένα ζήτημα το οποίο απασχόλησε ιδιαίτερα τη φεμινιστική γλωσσολογία ήδη από τη δεκαετία του '70. Ο τρόπος με τον οποίο η πληροφορία του φύλου κωδικοποιείται στη γλώσσα, καθώς και οι πρακτικές διακρίσεων ανάμεσα στα φύλα με την ταυτόχρονη κατασκευή της κυρίαρχης έμφυλης τάξης αποτέλεσαν θέματα, τα οποία οι φεμινίστριες γλωσσολόγοι επιχείρησαν να αναδείξουν με τη διεξαγωγή ερευνών σε διάφορες γλώσσες (Αλβανούδη, 2013: 1-2· Παυλίδου, Αλβανούδη & Καραφώτη, 2004).

Η δομή της ελληνικής γλώσσας βασίζεται στην κυριαρχία του αρσενικού γένους και την επιβολή του στο θηλυκό. Από το γεγονός αυτό προκύπτει και το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού, το οποίο είναι πολύ έντονο στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας. Τις περισσότερες φορές, ωστόσο, δεν του δίνεται η απαραίτητη σημασία, επειδή η ελληνική κοινωνία κοινωνικοποιείται, κατά βάση, με έμφυλα στερεότυπα, τα ενστερνίζεται και εκείνα αποτελούν βαθιά παγιωμένες αντιλήψεις που εκφράζονται και μέσω της γλώσσας (Μελέτη, 2015: 163· Πηλαβάκη, 2016: 37).

Ο γλωσσικός σεξισμός μπορεί να γίνει εμφανής σε ποικίλα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, όπως η μορφολογία, η σύνταξη και η σημασιολογία (Τσαμπούκας, 2016: 169). Στο επίπεδο της μορφολογίας η ύπαρξη της κατηγορίας του γραμματικού γένους στη γλώσσα και η κυριαρχία του αρσενικού έναντι του θηλυκού οδηγεί στη χρήση του αρσενικού γένους συμπεριληπτικά, δηλαδή για αναφορά σε πρόσωπα και των δύο φύλων ή, ακόμη, και σε πρόσωπα αγνώστου φύλου. Αυτή η γλωσσική πρακτική ονομάζεται γενικευτική/γενετική (generic) (Παυλίδου, [2002] 2006: 41) χρήση του αρσενικού γένους και αποτελεί μια σχεδόν καθολική διαγλωσσική πρακτική, αφού εντοπίζεται συστηματικά στην πλειοψηφία των γλωσσών που διαθέτουν τη γραμματική κατηγορία του γένους (εκτός από την ελληνική και στην αγγλική, τη φινλανδική, την ιταλική, τη γαλλική, τη γερμανική κ.ά.) (Αλβανούδη, 2013: 24-26· Μελέτη, 2015: 159).

Σχετικά με την ελληνική κοινωνία η γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους είναι μία πρακτική την οποία μαθαίνουμε όλες και όλοι από τη στιγμή που αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο μέσω της γλώσσας. Κοινωνικοποιούμε στη χρήση του αρσενικού γένους, επειδή αυτό επιτάσσει η κοινωνία. Έτσι ακούγοντας τη φράση:

(1) Οι μαθητές να περάσουν στο προαύλιο.

με τον όρο *μαθητές* αντιλαμβανόμαστε τόσο τους μαθητές όσο και τις μαθήτριες και, συνήθως, δεν υπάρχει καν η σκέψη για αναφορά και στον όρο *μαθήτριες*, αφού είμαστε σίγουρες/σίγουροι ότι όλες/όλοι ακούγοντας αυτή τη φράση θα αντιληφθούν και τα δύο γένη. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η ανισότητα των φύλων είναι εγγεγραμμένη στη γλώσσα με το γυναικείο φύλο να παρουσιάζεται ως υποδεέστερο του ανδρικού, αφού δεν εμφανίζεται στον λόγο (Παυλίδου, Αλβανούδη & Καραφώτη, 2004· Παυλίδου, [2002] 2006: 41).

Η κυριαρχία του αρσενικού φαίνεται και στα ζητήματα συμφωνίας μέσα σε μια ονοματική φράση. Επειδή το αρσενικό είναι το ισχυρό γένος, καθορίζει το γένος όλων των ονομάτων της πρότασης και των δορυφορικών τους στοιχείων (Παυλίδου, [2002] 2006: 42· Φραγκουδάκη, 1988α: 83). Αν, δηλαδή, για παράδειγμα, σε μία ονοματική φράση υπάρχουν ουσιαστικά με διαφορετικά γένη, οι προσδιορισμοί τους θα τεθούν στο επικρατέστερο γένος, δηλαδή στο αρσενικό:

(2) Η γιαγιά και ο παππούς είναι πολύ χαρούμενοι.

(3) Οι δασκάλες και οι δάσκαλοι ήταν απογοητευμένοι από την απόφαση του Υπουργείου Παιδείας.

Αν οι ανωτέρω προσδιορισμοί των ουσιαστικών τεθούν στο θηλυκό γένος, προκύπτουν αντιγραμματικοί τύποι και σε ορισμένες περιπτώσεις η έννοια της ονοματικής φράσης μπορεί να θεωρηθεί έως και προσβλητική για τα αρσενικά μέλη της πρότασης (Παυλίδου, [2002] 2006: 42):

(4) *Η γιαγιά και ο παππούς είναι πολύ χαρούμενες.

(5) *Οι δασκάλες και οι δάσκαλοι ήταν απογοητευμένες από την απόφαση του Υπουργείου Παιδείας

Ιδιαίτερο γλωσσολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν στο γλωσσικό επίπεδο της σημασιολογίας οι παράγωγες και σύνθετες λέξεις από τα λεξήματα γυναίκα και άνδρας. Οι λέξεις που παράγονται από τον όρο άνδρας έχουν, εν γένει, θετική σημασία. Το ίδιο συμβαίνει και με τις φράσεις που εμπεριέχουν το συγκεκριμένο λέξιμα. Για παράδειγμα, οι λέξεις «ανδραγάθημα», «ανδροπρεπής» και «αντρειωμένος» ή η φράση «Φέρθηκε σαν άνδρας» φανερώνουν τη “φυσική” ανωτερότητα που αποδίδεται στο ανδρικό φύλο. Αντίθετα, τα σύνθετα και τα παράγωγα του όρου γυναίκα έχουν αρνητικές αποχρώσεις. Στο λεξικό στο λήμμα γυναίκα υπάρχουν πολύ περισσότερες σύνθετες λέξεις σε σχέση με το λήμμα άνδρας.

Ωστόσο, οι σημασίες αρκετών από αυτές τις λέξεις είναι αρνητικές, επειδή αποτελούνται από ένα λεξικό μόρφημα με αρνητική σημασία ως πρώτο συνθετικό και ένα λέξημα σημαδεμένο ως προς το φύλο ως δεύτερο συνθετικό, π.χ. παλιοκόριτσο, βρομοκόριτσο, παλιогύναικο, διαβολοθήλυκο, παλιοθήλυκο κ.ά. Όλα τα παραπάνω δεν αποτελούν κάποια μεροληψία του γλωσσικού συστήματος υπέρ του ανδρικού φύλου, αλλά είναι αποτέλεσμα των έμφυλων στερεοτύπων, στα οποία η κοινωνία έχει μνηθεί εξαιτίας της πατριαρχικής δομής της και της ιδεολογίας που εκείνη φέρει. Το αρσενικό γένος, λοιπόν, εκπροσωπεί το θηλυκό υποκαθιστώντας το και, εν τέλει, αποσιωπώντας το εντελώς, κάτι που έχει, σαφώς, και συμβολική σημασία (Παυλίδου, [2002] 2006: 45-46· Φραγκουδάκη, 1988α: 82, 84).

Αναφορικά με τη σύνταξη της ελληνικής, το αρσενικό γένος, στις περισσότερες των περιπτώσεων, προηγείται του θηλυκού (Τσοκαλίδου, 1996: 26). Στις φράσεις *Ο κύριος και η κυρία Λινάρδου* και *Ο Αδάμ και η Εύα* δίνεται το προβάδισμα στο ανδρικό φύλο και μόνο σε ορισμένες στερεοτυπικές εκφράσεις υφίσταται προβάδισμα του θηλυκού φύλου, π.χ. *Η νύφη κι ο γαμπρός* και *Φίλες και φίλοι*. Στις περιπτώσεις αυτές, η γυναίκα παρουσιάζεται ως “πρωταγωνίστρια”, συνήθως, λόγω της σχέσης που έχει με έναν άνδρα ή πρόκειται για περιπτώσεις που εκφράζουν αβρότητα προς το γυναικείο φύλο που θεωρείται «ασθενές» (Αρχάκης & Κονδύλη, 2004: 155· Τσοκαλίδου, 1996: 27).

Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, και η αναφορά στη λέξη *άνθρωπος*. Το ουσιαστικό αυτό χρησιμοποιείται για περιγραφή όλου του ανθρώπινου πληθυσμού, δηλαδή και για τις γυναίκες και για τους άνδρες. Θεωρητικά, λοιπόν, είναι μία λέξη αμαρκάριστη σημασιολογικά. Ωστόσο, η Makri-Tsilipakou (1989) (όπως αναφέρεται στο Αλβανούδη, 2013: 26-27) επισημαίνει ότι η λέξη *άνθρωπος* έχει φύλο, γιατί, στην ουσία, χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τους άνδρες μόνο και το φαινόμενο αυτό το ονομάζει «ψευδογενικευτική χρήση του αρσενικού ουσιαστικού *άνθρωπος*». Το παραπάνω αποδεικνύεται από το νόημα που αποκτά μία φράση που εμπεριέχει τη λέξη *άνθρωπος*. Πιο συγκεκριμένα, στη φράση *Μίλησα χθες στο τηλέφωνο με τον άνθρωπο*, η συνομιλήτρια/ο συνομιλητής αντιλαμβάνεται ότι γίνεται αναφορά σε πρόσωπο αρσενικού γένους, παρόλο που αυτό δεν αναφέρεται ρητά. Για να γίνει αντιληπτή η αναφορά σε πρόσωπο θηλυκού φύλου, θα πρέπει να αναφέρεται ρητά ο όρος γυναίκα, δηλαδή *Μίλησα χθες στο τηλέφωνο με τη γυναίκα* (Holmes, 2016: 385· Litosseliti 2006: 14· Μελέτη, 2015: 159-160). Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τη λέξη *παιδί*, η οποία χρησιμοποιείται για αναφορά και στα δύο φύλα, όταν το πρόσωπο αναφοράς βρίσκεται σε μικρή ηλικία. Όταν, όμως, το πρόσωπο αναφοράς είναι μεγαλύτερης ηλικίας, αφορά μόνο άτομα αρσενικού γένους. Δηλαδή, από την εφηβεία και μετά λέγοντας *παιδί* σημαίνει ότι αναφερόμαστε σε άτομο αρσενικού γένους (Τσοκαλίδου, 1996: 30).

Γλωσσικός σεξισμός υφίσταται και μέσω άλλων στοιχείων της ελληνικής γλώσσας. Ένα παράδειγμα είναι τα γυναικεία οικογενειακά ονόματα, τα οποία τίθενται στη γενική πτώση του αρσενικού γένους (γενική κτητική). Χρησιμοποιείται, δηλαδή, ονομαστική πτώση, για αναφορά σε αρσενικό όνομα (π.χ. ο κύριος Παπαδόπουλος), αλλά γενική πτώση, όταν το όνομα είναι θηλυκού γένους (π.χ. η κυρία Παπαδοπούλου). Μπορεί, δηλαδή, να υποστηριχθεί ότι η ταυτότητα των γυναικών προσδιορίζεται μέσω του πατέρα τους ή, μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες,

μέσω του συζύγου τους, αφού μετά τον γάμο έπαιρναν το επώνυμο του συζύγου τους, γεγονός που δείχνει ότι η εξάρτησή τους περνούσε από τον πατέρα στον σύζυγο (Αρχάκης & Κονδύλη 2004: 153· Παυλίδου, [2002] 2006: 39).

Παρόμοια λειτουργούν παροιμίες, εκφράσεις και ευχές που υπάρχουν σε όλους τους πολιτισμούς και περνούν από γενιά σε γενιά και χρησιμοποιούνται από όλα τα μέλη της κοινωνίας, συνήθως, χωρίς να φιλτράρονται. Μέσω αυτών φαίνεται ο τρόπος σκέψης και η νοοτροπία του εκάστοτε λαού. Στην ελληνική γλώσσα υπάρχουν πολλές παροιμίες και στερεότυπες εκφράσεις που φέρουν σεξιστικό περιεχόμενο, καθώς υποβιβάζουν τις γυναίκες (Τσοκαλίδου, 1996: 33-34).

Παροιμίες

- Γυναίκα δίχως φίμωτρο, αλί ποιος θα την πάρει (Μενίκη, 2002: 73)
- Πυρ, γυνή και θάλασσα (Μενίκη, 2002: 75)
- Κάλλιο πουτάνα παρά γλωσσού (Παυλίδου, 1984: 70)

Στερεότυπες εκφράσεις

- Εγώ πλήρωσα τη νύφη (Μενίκη, 2002: 75)
- Κάνει σαν κακιά πεθερά (Μενίκη, 2002: 74)
- Κάνει σαν γεροντοκόρη (Μενίκη, 2002: 73)

Ευχές

- Και με έναν γιο! (Τσοκαλίδου, 1996: 34)
- Και με ένα καλό παιδί! (Παυλίδου, 1985: 70)
- Άντε και νυφούλα! (Παυλίδου, 1985: 70).

Τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα αποτελούν ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα, με το οποίο ασχολήθηκε παγκοσμίως η φεμινιστική γλωσσολογία, καθώς ενισχύουν την ανισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών. Ειδικά μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι γυναίκες εισήχθησαν σχεδόν σε όλους τους επαγγελματικούς τομείς που παλαιότερα κατείχαν μόνο οι άνδρες, η ανάγκη για ανεύρεση λύσης σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα ήταν επιτακτική. Στην Ελλάδα τα θηλυκά επαγγελματικά ονόματα απασχόλησαν ιδιαίτερα τους δημοτικιστές, οι οποίοι ήδη από τη δεκαετία του '50 επιχείρησαν να βρουν κάποια λύση (Παυλίδου, [2002] 2006: 47-48). Αναφορικά με την επίλυση του ζητήματος αυτού έχουν διατυπωθεί τρεις απόψεις/λύσεις (Μενεγάκη & Ευθυμίου, 2009: 451-453· Παυλίδου, [2002] 2006: 48-50):

- 1) Τα “διγενή” επαγγελματικά ονόματα να διατηρήσουν τη λόγια κατάληξή τους που είναι γένους αρσενικού και το θηλυκό φύλο να δηλώνεται με την προσθήκη προσδιορισμών σε θηλυκό γένος (άρθρου, αντωνυμίας, επιθέτου),

π.χ. η/ο βουλευτής, η/ο φιλόλογος. Μάλιστα, οι Κλαίρης - Μπαμπινιώτης (2001: 55-56) (όπως αναφέρεται στο Μενεγάκη & Ευθυμίου, 2009: 450) προτείνουν την προσθήκη σημαδεμένων λεξημάτων ως προς το φύλο δίπλα στα “διγενή” επαγγελματικά ονόματα, π.χ. γυναίκες υπουργοί, άνδρες βουλευτές.

- 2) Πρόταση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη και των δημοτικιστών, εν γένει, ήταν να τεθούν στα αρσενικά ονόματα τα επιθήματα -ίνα, -ίσσα, τα οποία χρησιμοποιούνται στον καθημερινό λόγο, π.χ. η βουλευτίνα, η επιστημόνισσα. Ωστόσο, η πρόταση αυτή δεν υιοθετήθηκε από τις ομιλήτριες/τους ομιλητές, γιατί κυριάρχησαν οι λόγιοι τύποι των θηλυκών επαγγελματικών ονομάτων που θεωρείται, ακόμη και σήμερα, ότι διαθέτουν μεγαλύτερο κύρος σε σχέση με τους τύπους της καθομιλουμένης.
- 3) Όσον αφορά στα ονόματα, τα οποία στο αρσενικό γένος έχουν κατάληξη -της, προτείνεται το θηλυκό όνομα να παίρνει την κατάληξη -τρια, όπως συμβαίνει, λόγου χάρη, στο όνομα φοιτητής - φοιτήτρια. Η κατάληξη -τρια θεωρείται πιο επίσημη σε σχέση με τις καταλήξεις -ίνα, -ίσσα, άποψη με την οποία συμφωνεί και ο Κριαράς (1987: 82) (όπως αναφέρεται στο (Μενεγάκη & Ευθυμίου, 2009: 453). Με την εφαρμογή της πρότασης αυτής προκύπτουν τα ονόματα: δικάστρια, βουλευτρία, εφέτρια κτλ.

Από τις τρεις παραπάνω προτάσεις οι Μενεγάκη & Ευθυμίου (2009: 453) θεωρούν ως επικρατέστερη την τρίτη. Αυτό το προτείνουν, κυρίως, επειδή με την κατάληξη -τρια δεν προκύπτουν προβλήματα ως προς τον αριθμό ή την κλίση, π.χ. η δικάστρια/ της δικάστριας και στον πληθυντικό αριθμό οι δικάστριες/ των δικαστριών.

Ο προβληματισμός που εκφράζει η Φραγκουδάκη (1988β: 4) σχετικά με τον λόγο για τον οποίο υπάρχουν χορεύτριες αλλά όχι βουλευτρίες στη γλώσσα μπορεί, λοιπόν, να χαρακτηριστεί εύλογος από τη στιγμή που ο γλωσσικός μηχανισμός δημιουργίας των θηλυκών ουσιαστικών υφίσταται. Αποδεικνύεται, έτσι, για ακόμη μια φορά, ότι οι ομιλήτριες/ομιλητές δεν δυσκολεύονται να χρησιμοποιήσουν αυτές τις λέξεις, επειδή είναι αδύνατος ο σχηματισμός τους, αλλά γιατί το γλωσσικό τους αίσθημα προτάσσει ότι τα ουσιαστικά με αυτά τα επιθήματα έχουν αρνητική χροιά για το πρόσωπο αναφοράς (Χαραλαμπίδης, 1992: 125).

Δύο φορείς, οι οποίοι φυσικοποιούν την κυριαρχία του αρσενικού νομιμοποιώντας τις ασύμμετρες σχέσεις των φύλων, είναι η δημόσια διοίκηση μέσω των δημοσίων εγγράφων και τα ΜΜΕ. Πιο συγκεκριμένα, η γλωσσική πρακτική της γενικευτικής χρήσης του αρσενικού γένους συναντάται, κατά κόρον, στα δημόσια έγγραφα και στη συντριπτική πλειοψηφία τους το θηλυκό γένος απουσιάζει εντελώς, γιατί υποκαθίσταται από το αρσενικό ((Γκασούκα & Γεωργαλλίδου, 2018: 20, 43). Από την άλλη πλευρά, τα ΜΜΕ αντιμετωπίζουν στερεοτυπικά και σεξιστικά το γυναικείο φύλο μεταφέροντας απόψεις με κοινωνικές και ιδεολογικές αποχρώσεις, επομένως διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις στάσεις του κοινού, το επηρεάζουν, επιπλέον, αναφορικά με την αποδοχή στερεοτύπων, καθώς και με τις γλωσσικές του συνήθειες (Μοσχοβάκου & Χατζηαντωνίου, 2018: 5). Επιπλέον, μέσω της χιουμοριστικής προσέγγισης του ζητήματος των φύλων φυσικοποιούνται τα έμφυλα στερεότυπα, γιατί το χιούμορ, επειδή βασίζεται στην ασυμβατότητα και στο μη

αναμενόμενο, αποτελεί στοιχείο προσέλκυσης του ενδιαφέροντος των αποδεκτριών/αποδεκτών και μπορεί να ενισχύσει και, ίσως, να παγιώσει απόψεις ή/και καταστάσεις που υποτιμούν το γυναικείο φύλο (Αρχάκης, Φτερνιάτη & Τσάμη, 2015: 72-73).

Τέλος, ένας από τους κύριους φορείς, ο οποίος ενισχύει τις ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ των φύλων είναι η εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι δέσμιό μιας έμφυλης ιδεολογίας, η οποία στηρίζεται στην πατριαρχική ιδεολογία και ενισχύει διαρκώς τα έμφυλα στερεότυπα. Τα σχολικά εγχειρίδια, καθώς και η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, γυναικών και ανδρών, δεν χρησιμοποιούν συμπεριληπτική γλώσσα με αποτέλεσμα να διαιωνίζουν τον διαχωρισμό μεταξύ των φύλων (Οικονομίδου, 2004: 1).

3. Προτάσεις σχετικά με την υπέρβαση του γλωσσικού σεξισμού

Δεδομένου ότι η γλώσσα βρίσκεται σε μία συνεχή διαδικασία εξέλιξης, είναι απαραίτητο να αντιπροταθούν εναλλακτικοί τρόποι χρήσης της, ώστε να επιτευχθεί η εξάλειψη του γλωσσικού σεξισμού (Aitchison, 2012: 3· Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004: 193· Μελέτη, 2015: 160). Η Παυλίδου ([2002] 2006: 51-52) αναφέρει τις εξής στρατηγικές για τη μείωση της κυριαρχίας του αρσενικού γένους στην ελληνική: α) τη μεγιστοποίηση της “μικρής διαφοράς”, δηλαδή την αναφορά και του θηλυκού γένους μαζί με το αρσενικό (π.χ. αντί για το Οι Έλληνες λατρεύουν τη θάλασσα να χρησιμοποιούμε το Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες λατρεύουν τη θάλασσα) και β) την ελαχιστοποίηση της διαφοροποίησης των φύλων, δηλαδή την αποφυγή δήλωσης κάποιου από τα δύο φύλα (π.χ. Ο ελληνικός λαός λατρεύει τη θάλασσα).

Επειδή οι γλωσσικές επιλογές μας συναρτώνται άμεσα με κοινωνιολογικές παραμέτρους, μπορεί να υποβαθμίσουν τα άτομα στα οποία απευθυνόμαστε (Μοσχοβάκου & Χατζηαντωνίου, 2018: 22). Η Κογκίδου (2014) (όπως αναφέρεται στο Πηλαβάκη, 2016: 39) κάνει κάποιες προτάσεις, οι οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως κατευθυντήριες οδηγίες για την υπέρβαση του γλωσσικού σεξισμού. Προτείνει, λοιπόν, οι ομιλήτριες/ομιλητές να μην χρησιμοποιούν το αρσενικό γένος γενικευτικά για αναφορά σε πρόσωπα και των δύο φύλων, να χρησιμοποιούν επαγγελματικούς όρους με επιθήματα θηλυκά ή αρσενικά ανάλογα το πρόσωπο αναφοράς και να αποφεύγουν τη χρήση στερεότυπων λέξεων ή εκφράσεων που υποτιμούν είτε τις γυναίκες είτε τους άνδρες αναπαράγοντας έμφυλα στερεότυπα. Οι Μοσχοβάκου & Χατζηαντωνίου (2018: 23-27) προτείνουν, επιπλέον, οι γυναίκες και οι άνδρες με δημόσια δράση να παρουσιάζονται με αναφορά στο ονοματεπώνυμό τους, το επάγγελμα και την ιδιότητά τους και χωρίς έμφυλα στερεότυπα.

4. Συμπεράσματα

Η ύπαρξη σεξιστικών απόψεων και συμπεριφορών στη σύγχρονη κοινωνία δεν συμβαδίζει με τις θεσμικές αλλαγές που έχουν επιτευχθεί πάνω στα ζητήματα των φύλων. Είναι γεγονός ότι η θέση των γυναικών στις δυτικές κοινωνίες έχει βελτιωθεί

εμφανώς, με τις γυναίκες να έχουν εισαχθεί σχεδόν σε όλους τους επαγγελματικούς τομείς και την πολιτική και να κατέχουν υψηλά αξιώματα. Επιπλέον, η κατοχύρωση των εργασιακών και εκπαιδευτικών τους δικαιωμάτων τούς επιτρέπει -θεωρητικά τουλάχιστον- να απολαμβάνουν ίσες ευκαιρίες με τους άνδρες. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετική. Ουσιαστική έμφυλη ισότητα δεν έχει επιτευχθεί προς το παρόν και οι σχέσεις των δύο φύλων χαρακτηρίζονται από ασυμμετρία με τις γυναίκες να αυτοπροσδιορίζονται, ακόμη και στη σύγχρονη εποχή, βάσει των κοινωνικών προσδοκιών και των επιταγών για το γυναικείο φύλο (Μαλτέζου & Καλαουζίδης, 2020: 94-95· Μενεγάκη & Ευθυμίου, 2009: 449).

Είναι, λοιπόν, πιο αναγκαίο από ποτέ το αίτημα για πραγματική ισότητα μεταξύ των φύλων σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Όσον αφορά στην ελληνική δημόσια διοίκηση, ο γλωσσικός σεξισμός που υφίσταται στα δημόσια έγγραφα στέκεται εμπόδιο στους δημοκρατικούς στόχους που η ίδια η δημόσια διοίκηση θέτει. Η εναλλακτική χρήση της γλώσσας και η χρήση ευαίσθητης ως προς το φύλο γλώσσας κατά τη σύνταξη των κειμένων της δημόσιας διοίκησης μπορεί να βελτιώσει ουσιαστικά τον τρόπο αντιμετώπισης των γυναικών στον δημόσιο λόγο (Γκασούκα & Γεωργαλλίδου, 2018: 43). Τα ΜΜΕ, από την άλλη πλευρά, οφείλουν να αντιμετωπίζουν και τα δύο φύλα επί ίσοις όροις, να χρησιμοποιούν και τα δύο γένη στον λόγο και να μην προσεγγίζουν χιουμοριστικά τα ζητήματα των φύλων, ώστε τα μηνύματα που μεταφέρουν να είναι απαλλαγμένα από ιδεολογικές αποχρώσεις (Μπρεγιάννη, 2018).

Εξαιρετικά σημαντικό ρόλο αναφορικά με το ζήτημα του σεξισμού -και συγκεκριμένα του γλωσσικού σεξισμού- έχει και η εκπαίδευση. Κύριο αίτημα, λοιπόν, είναι ο εκδημοκρατισμός του εκπαιδευτικού συστήματος, ο οποίος θα επιτευχθεί με την ισότιμη εκπροσώπηση των φύλων στη χρήση και το περιεχόμενο της γλώσσας με τις/τους εκπαιδευτικούς να μπορούν να διαδραματίσουν τον πιο ουσιαστικό ρόλο για τη μεταβολή των ήδη διαμορφωμένων νοητικών αναπαραστάσεων των μαθητριών/μαθητών σχετικά με τα φύλα. Η εκπαίδευση οφείλει να αφήσει πίσω της τη σεξιστική κουλτούρα από την οποία διακατέχεται και να στραφεί στις αρχές της Ενιαίας Εκπαίδευσης, η οποία έχοντας ως δεδομένο πως ο πληθυσμός των σχολικών τάξεων χαρακτηρίζεται από ετερογένεια, προωθεί την άμβλυνση των ανισοτήτων και την εξάλειψη του σεξισμού επιχειρώντας την ένταξη όλων των παιδιών στην εκπαίδευση και, αργότερα, στην κοινωνία (Μελέτη, 2015: 161-162).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση:

- Aitchison, J. (2012). *Language Change. Progress or Decay?* 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jule, A. (2008). *A beginner's guide to language and gender*. Bristol: Multilingual Matters.
- Litosseliti, L. (2006). *Gender and language theory and practice*. New York: Hodder Arnold.
- Papadakis, S. (2018). Gender stereotypes in Greek computer science school textbooks. *International Journal of Teaching and Case Studies*, 9(1), 48-71.

Ελληνόγλωσση:

- Αλβανούδη, Α. (2013). *Η κοινωνική και γνωσιακή διάσταση του γραμματικού γένους*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Αρχάκης, Α. & Κονδύλη Μ. (2004). Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας. Αθήνα: Νήσος.
- Αρχάκης, Α. & Τσάκωνα, Β. (2011). *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αρχάκης, Α., Φτερνιάτη, Α. & Τσάμη, Β. (2015). Η γλωσσική ποικιλότητα σε κείμενα της μαζικής κουλτούρας: Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησής της. Στο Μ. Τζακώστα (Επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση* (σσ. 67-94). Αθήνα: Gutenberg.
- Γαλανού, Μ. (2014). *Ταυτότητα και έκφραση φύλου*. Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών.
- Γκασούκα, Μ. & Γεωργαλλίδου, Μ. (2018). *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης.
- Γούτσος, Δ. (2013). Γλώσσα και επικοινωνία. Στο Γ. Ι. Ξυδόπουλος (επιμ.) *Γλώσσα, Κοινωνία και Εκπαίδευση: Εγχειρίδιο Μελέτης* (σσ. 185-200). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

- Holmes, J. (2016). *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καραντζόλα, Ε. & Φλιάτουρας, Α. (2004). *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. (2004). Η 'γυναικεία γλώσσα' και η γλώσσα των γυναικών. Στο Β. Καντσά & Β. Μουτάφη & Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 119-146.
- Μαλτέζου, Δ., & Κουλαουζίδης, Γ. Α. (2020). Έμφυλα στερεότυπα και μετασχηματισμός θεωρήσεων στην εσπερινή εκπαίδευση ενηλίκων: νοητικές συνήθειες και αποπροσανατολιστικά βιώματα γυναικών που επιστρέφουν στην εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 9(1), 92-111.
- Μελέτη, Β. (2015). Φεμινιστική γλώσσα και ορολογία η συγχρονική και διαχρονική θεώρησή της στο εκπαιδευτικό σύστημα. *Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία: 10ο Συνέδριο, 12-14 Νοεμβρίου 2015*: Πρακτικά (σσ. 155-165). Αθήνα: ΕΛΕΤΟ.
- Μενεγάκη, Μ. & Ευθυμίου, Α. (2009). Εξουσία και γλώσσα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Μια προσέγγιση. In E. Close, G. Couvalis, G. Frazis, M. Palaktsoglou, and M. Tsianikas (eds.) *"Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2007"* (pp. 449-466), Flinders University Department of Languages - Modern Greek: Adelaide.
- Μενίκη, Β. (2002). Γλώσσα και φύλο. Στο: Ε. Γκόβα (επιμ.), *Η πτώση των φύλ(λ)ων, Κείμενα και προτάσεις για τον σεξισμό και τη βία* (σσ: 61-79). Αθήνα: Ε. Γκόβα.
- Μπρεγιάννη, Κ. (2018, Ιούνιος 10) Έμφυλες ανισότητες και σεξισμός στη βιομηχανία των ΜΜΕ. *Η Αυγή*. Ανακτήθηκε από https://www.avgi.gr/koinonia/277771_emfyles-anisotites-kai-sexismos-sti-biomihania-ton-mme
- Μοσχοβάκου, Ν. & Χατζηαντωνίου, Α. (2018). Οδηγός προς τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας για την εξάλειψη του σεξισμού και των έμφυλων διακρίσεων. ΚΕΘΙ.
- Οικονομίδου, Α. (2004). Τελικά τα αγόρια κλαίνε; Έμφυλες ταυτότητες στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες: μία πρώτη προσέγγιση. *Κείμενα*, 1, 1-10.
- Παπαζαχαρίου, Δ., Φτερνιάτη Α., Αρχάκης, Α. & Τσάμη, Β. (2016). Στάσεις Μαθητών Δημοτικού προς την Αναπαριστώμενη Γεωγραφική Ποικιλότητα σε Κείμενα Μαζικής Κουλτούρας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 36, 331-341.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (1997). Το φύλο στην ανθρωπολογία (και την ιστοριογραφία): Ορισμένες γνωστικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις. *Μνήμων*, 19, 201-210.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. (1984). Γλώσσα-Γλωσσολογία-Σεξισμός. *Σύγχρονα Θέματα* 21, 69-79.

- Παυλίδου, Θ.-Σ., Αλβανούδη, Α. & Καραφώτη, Ε. (2004). Γραμματικό γένος και σημασιακό περιεχόμενο: προκαταρκτικές παρατηρήσεις για τη λεξιλογική αναπαράσταση των φύλων. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 24, 543-553.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. [2002] (2006). Γλώσσα-Γένος-Φύλο: Προβλήματα, Αναζητήσεις και Ελληνική Γλώσσα. Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα-Γένος-Φύλο* (σσ. 15-64). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Πηλαβάκη, Α. (επιμ.) (2016). Σεξισμός: Μια αφανής πραγματικότητα. Λευκωσία: Επιτροπή Ισότητας των Φύλων στην Απασχόληση και στην Επαγγελματική Εκπαίδευση.
- Τσαμπούκας, Α. (2017). *Proceedings of the 4th Patras International Conference of Graduate Students in Linguistics (PICGL4) (Patras, 20-22/5/2016)*. Στο V. Alexelli, K. Balasi, G. Magionos & G. Roubea (eds). Patras: University of Patras, pp. 167-182.
- Τσοκαλίδου, Π. (1996). *Το φύλο της γλώσσας: Οδηγός μη σεξιστικής γλώσσας για τον δημόσιο λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.
- Φραγκουδάκη, Α. (1988α). Γλώσσα λανθάνουσα 2 - Η θυγάτηρ της Εύας και το επικρατέστερο γένος. *Δίνη, φεμινιστικό περιοδικό*, 2, 82-85.
- Φραγκουδάκη, Α. (1988β). Γλώσσα λανθάνουσα 3 – ή γιατί δεν υπάρχουν βουλευτρίες παρά μόνον χορεύτριες; *Δίνη, φεμινιστικό περιοδικό*, 4, 42-44.
- Χαραλαμπίδης, Χ. (1992). *Νεοελληνικός λόγος: Μελέτες για τη γλώσσα τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: Νεφέλη.